

**KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA
BİLİNMEYEN BAHR-I TAVİLLER-3:
FEHMÎ, ŞEHRÎ VE İHSÂN'IN
BAHR-I TAVİLLERİ**

UNKNOWN BAHR-I TAVİLS IN
CLASSICAL TURKISH LITERATURE-
3: FEHMÎ, ŞEHRÎ AND İHSÂN'S
BAHR-I TAVİLS

Prof. Dr. Yunus KAPLAN

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

E-posta: yunuskaplan80@gmail.com

Orcid: 0000-0002-2421-253X

Öz

Klasik Türk edebiyatında sözlerin kalıplara dökülmesine vesile olan birçok nazım şekli bulunmaktadır. Bunlardan biri de kendine has birtakım özelliklere sahip olan ve sınırlı sayıda örneği bulunan bahr-ı tavîllerdir. Genellikle âşık ile maşuk arasındaki ilişkilerin ele alındığı bu nazım şeklinin en bariz özellikleri mensur metinlere benzemesi, secili anlatımın ağır basması, diğer nazım şekillerine göre daha sade bir dille ve genellikle aruz veznindeki fe'îlâtün tef'îlesinin art arda tekrarıyla yazılmasıdır. Edebiyatımızda 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadarki her dönemde bahr-ı tavîl örneklerine rastlanmaktadır. Şimdiye kadar yapılan bazı akademik çalışmalarda kırk civarında bahr-ı tavîlin varlığı ortaya konmuş olsa da çeşitli vesilelerle yapılan eser taramaları neticesinde yeni örnekler tespit edilerek toplam sayı yetmişin üzerine çıkarılmıştır.

Bu çalışmada yeni tespit edilen örneklerle birlikte bahr-ı tavîllerin toplu bir listesi oluşturularak edebî kaynaklarda hakkında çok az bilgi verilen bu nazım şeklinin sahip olduğu şekil ve muhteva özellikleri hakkında birtakım çıkarımlarda bulunulmuştur. Akabinde şimdiye kadar yapılan çalışmalarda haberdar olunmayan Fehmî, Şehrî ve İhsân'ın üç yeni bahr-ı tavîli şekil ve muhteva bakımından tahlile tabi tutulmuş ve bunların çeviri yazılı metinlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, bahr-ı tavîl, Fehmî, Şehrî, İhsân.

Abstract

In classical Turkish literature, there are numerous verse forms that have enabled the structuring of words into fixed patterns. One of these is bahr-ı tavîl, which possesses unique characteristics and is represented by a limited number of examples. This verse form, which generally addresses the relationship between the lover and the beloved, is most notably characterized by its resemblance to prose texts, its use of rhymed prose (seci), a comparatively simpler language than other verse forms, and its composition predominantly through the repeated use of the fe'îlâtün foot of the aruz meter. Examples of bahr-ı tavîl can be found in every period of our literature from the 15th to the 20th century. Although some academic studies to date have identified around forty bahr-ı tavîl texts, recent surveys of literary

works conducted for various purposes have uncovered new examples, increasing the total number to over seventy.

In this study, a comprehensive list of bahr-ı tavîls has been compiled, including newly identified examples, and certain inferences have been made about the formal and thematic features of this verse form, which has received limited attention in literary sources. Subsequently, three previously unknown bahr-ı tavîl texts by Fehmî, Şehrî and İhsân have been analyzed in terms of form and content, and their transliterated versions have been included.

Keywords: Classical Turkish literature, bahr-ı tavîl, Fehmî, Şehrî, İhsân.

GİRİŞ

Oldukça zengin ve renkli bir müktesebata sahip olan klasik Türk edebiyatı geleneğinde şairlerin duygu ve düşüncelerini belli kalıplar dâhilinde ifade etmelerine imkân sunan beyit, bent ve dörtlüklerden oluşan birçok nazım şekli bulunmaktadır. Kendine has birtakım özelliklere sahip olan ve diğer nazım şekillerine nazaran çok daha az tercih edilen bahr-ı tavîller de bunlar arasında yer alır. Mevcut örnekleri sınırlı sayıda olan ve nazım ile nesir arasında bir yerde bulunan bu nazım şeklinin divan şairlerinin hem farklılık arayışlarının hem de sahip oldukları sanat kabiliyetlerini sergileme gayretlerinin bir neticesi olarak vücut bulduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmanın amacını teşkil eden yeni tespit edilen örnekler geçmeden önce bahr-ı tavîllerin hem yapısal özellikleri hem de klasik edebiyat geleneğindeki tarihî seyri hakkında genel bir değerlendirmede bulunmak yerinde olacaktır.

1. Klasik Türk Edebiyatında Bahr-ı Tavîller

1.1. Bahr-ı Tavîller Hakkında

Terim olarak bahr-ı tavîl, iki kavramı karşılamak için kullanılmıştır. Birincisi daha çok Arap edebiyatında kullanılan ancak Fars ve Türk edebiyatlarında hemen hemen hiç tercih edilmeyen ve “*fe’ûlün mefâ’ilün fe’ûlün mefâ’ilün*” tef’ilelerinden oluşan bir aruz bahrinin adıdır (İpekten, 2010: 134). İkincisi ise daha çok “*fe’ilâtün*” olmak üzere aruz veznindeki bazı tef’ilelerin arka arkaya tekrarlanmasıyla nesir tarzında yazılan bir nazım şeklinin adıdır.

Bir nazım şekli olarak bahr-ı tavîl hakkında edebî kaynaklarda verilen bilgiler yok denecek kadar azdır. Müstakîmzâde Süleyman Sa’deddîn Efendi’nin (ö. 1202/1788) şiir terimleriyle ilgili bilgi verdiği *Istılâhat-ı Şi’riyye* eseri, bu nazım şekli hakkında ilk değerlendirmenin yapıldığı kaynaktır. Ancak burada verilen bilgi “Bu isim ile ma’rûf bir nev’î şi’r dahi vardır ki devâvîn-i eslâfda Zâtî ve Vahyî efendiler gibi görülür. Lâkin vaktimizde metrûkdur.” (Tolasa, 1986: 372) ifadelerinden ibaret olup verilen bilgiler ise bu nazım şeklinin varlığının tespitinden öteye gitmez. Yani Müstakîmzâde, bahr-ı tavîllerin sahip olduğu

hem yapısal özellikler hem de muhtevası hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

Bahr-ı tavîller hakkında güncel kaynaklarda verilen bilgiler de sınırlı olup bunlar “aruzun belli kalıplarıyla yazılan, nesir cümleleri niteliğinde latife havasının ve secili söyleyişin hâkim olduğu mısralardan oluştuğu, daha çok âşıkane tarzda tanzim edildiği” ve “mısralardaki tef‘ile sayısında şairi bağlayan bir durumun olmadığı” şeklinde birbirinin tekrarı mahiyetindedir (Dilçin, 2005: 277; Pala, 1995: 74; Saraç, 2007: 220; Çeltik ve Kurnaz, 2011: 531; Mermer ve Koç Keskin, 2011: 15).

Her ne kadar kaynaklarda bahr-ı tavîller hakkında verilen bilgiler son derece sınırlı ve birbirinin tekrarı mahiyetinde olsa da tespit edilen mevcut örnekler üzerinden bu nazım şeklinin sahip olduğu şekil ve muhteva özellikleri hakkında genel bir çıkarımda bulunmak mümkündür. Bu amaca matuf olmak üzere aşağıda bahr-ı tavîllerin sahip olduğu şekil ve muhteva özellikleri üzerine birtakım değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Şimdiye kadar yapılan bazı akademik çalışmalarda bahr-ı tavîllere ait çeşitli örnekler ortaya konmuştur (bk. Parlatır, 1992; Erkul, 1993; Aksoyak, 1999; Mermer, 2002; Aksoyak, 2007). Bu çalışmalar içerisinde İ. Hakkı Aksoyak, iki ayrı çalışmasında bahr-ı tavîllerin genel özellikleri üzerinde durarak bu nazım şeklini tercih eden şairlerin listesini vermiştir. Aksoyak (1999), ilk önce “*Bahr-ı Tavîl*” başlıklı makalesinde çeşitli divanları ve mecmuaları tarayarak 21 şairin bu nazım şekliyle şiirler yazdığını tespit etmiştir. “*Anadolu Sahasında İlk Bahr-ı Tavîl Ahmed Paşa’nın mıdır?*” (Aksoyak, 2007) adlı ikinci çalışmasında ise sonradan yapmış olduğu taramalar neticesinde yeni tespit ettikleriyle birlikte bahr-ı tavîl sayısını 39’a, şair sayısını ise 28’e çıkarmıştır.

Aksoyak’ın tespit ettiği bahr-ı tavîl örneklerine müteakip zamanlarda yapılan bazı çalışmalar vesilesiyle yenileri eklenerek (Kesik, 2015; Kaplan, 2016; Babaarslan, 2020; Baka Telli, 2022) hem şair hem de şiir sayısında kısmi bir artış sağlanarak toplam rakam 40’in üzerine çıkarılmıştır. Ancak bu nazım şekliyle kaleme alınan manzumeler bunlarla sınırlı değildir. Farklı eserlerin taranması neticesinde bilinmeyen yeni örneklerle tesadüf edilmektedir.

Çeşitli vesilelerle yapmış olduğumuz tarama ve incelemeler neticesinde bilinmeyen bazı bahr-ı tavîllerin varlığı tespit edilmiştir. Söz konusu bu yeni örneklerle birlikte bahr-ı tavîl şeklinde tanzim edilen manzume toplam sayısı 73’e çıkmıştır. Yeni tespit edilen örneklerle birlikte bu nazım şeklini tercih eden

şairler ve şiir sayıları güncellenerek aşağıdaki tabloda toplu bir hâlde gösterilmiştir.¹

Tablo: Klasik Türk edebiyatında yüzyıllara göre kaleme alınan bahr-ı tavîller

	Şair	Adet	Mısra/beyit sayısı	Tef'ilesi	Kafiye Şeması	Türü
15. Yüzyıl						
1.	Ahmet Paşa (öl. 1497)	1	9 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne / rindâne
2.	Seyfî (1512'de sağ)	1	4 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne / rindâne
3.	Belâyî (öl. ?)	1	8 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne / rindâne
4.	Şeyhî (öl. ?)	1	?	?	?	?
5.	Fezâyî (öl. ?)	1	5 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
6.	Resmî (öl. ?)	1	7 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
16. Yüzyıl						
7.	Fedâyî (öl. 1562)	2	19 beyit / 19 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	medhiyye
8.	Gelibolulu Âlî (öl. 1600)	2	6 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
9.	Kadrî (öl. ?)	1	4 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
10.	Zuhûrî (öl. ?)	1	6 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
11.	Bezmî (öl. ?)	1	5 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
12.	Yahyâ (öl. ?)	1	5 beyit	mefâ'ilün	aa xa xa...	âşıkâne
13.	Murâdî (öl. ?)	1	5 beyit	fe'ilâtün	aa aa aa...	âşıkâne
17. Yüzyıl						
14.	Arşî (öl. 1620)	1	7 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	sufiyâne
15.	Fehîm-i Kadîm (öl. 1648)	1	11 mısra	fe'ilâtün	aaaaaaaaa	mizahî
16.	Mu'in (öl. 1652)	1	8 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
17.	Nî'metî (öl. 1659)	1	9 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
18.	İffetî (öl. 1711-12)	1	8 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
19.	Beyânî (öl. ?)	1	6 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	Sufiyâne / tevhid?
20.	Muhîbbî (öl. ?)	1	6 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
21.	Zâhirî (öl. ?)	1	5 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
22.	Coşkun (öl. ?)	1	4 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
23.	Şehrî (öl. ?)	1	5 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
24.	Kâşif Es'ad (öl. ?)	2	14 beyit / 5 beyit	fe'ilâtün / fe'ülün	aa xa xa... / aa xa xa...	sufiyane
25.	Fehmî (öl. ?)	1	8 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
26.	Fehîm (öl. ?)	1	8 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
27.	Abbâsî (öl. ?)	1	3 beyit	fe'ilâtün	aa aa aa	âşıkâne
28.	Hulûsî (öl. ?)	1	2 beyit	fe'ilâtün	ab cd	âşıkâne

¹ Tespit edilen bütün bahr-ı tavîlleri ihtiva eden "Klasik Türk Edebiyatında Bahr-ı Tavîller" adlı kitap çalışmamız bitme aşamasındadır.

*KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA BİLİNMEYEN BAHR-I TAVİLLER-3:
FEHMÎ, ŞEHRÎ VE İHSÂN'IN BAHR-I TAVİLLERİ*

29.	Sa'dî (öl. ?)	1	4 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
18. Yüzyıl						
30.	Birri (öl. 1716)	1	10 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	sufiyane
31.	Zâtî (?)	1	?	?	?	?
32.	Vahyî (1718)	2	5 beyit / 5 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
33.	Azbî Baba (öl. 1736)	1	5 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	mersiyye
34.	Nüzhet (öl. 1746)	1	6 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
35.	Dâniş (öl. 1774)	2	12 beyit / 6 beyit	fe'ilâtün	aa aa aa... / aa aa aa...	miraciyye / âşıkâne
36.	Nazîr (öl. 1774)	1	5 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	esma-i hüsnâ
37.	Şeyh Gâlib (öl. 1799)	1	2 beyit	fe'ilâtün	aa aa	âşıkâne
38.	Şâkir (1770-71'de sağ)	1	6 beyit	fe'ilâtün	aa aa aa...	âşıkâne
39.	İhsân/Şermî (1785-86'da sağ)	1	7 beyit	müfte'ilün	aa xa xa...	âşıkâne
19. Yüzyıl						
40.	Müştak Baba (öl. 1831)	2	2 beyit	fe'ilâtün	aa aa	sufiyane
41.	Antepli Aynî (öl. 1836)	1	7 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
42.	Mehmed Şâkir Efendi Çukadarzade (öl. 1836)	2	4 beyit / 11 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa... / aa xa xa...	kâr-ı nâtık / âşıkâne
43.	Nebâtî (öl. 1846)	2	3 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa	âşıkâne
44.	Keçecizâde İzzet Molla (öl. 1829)	1	2 beyit	fe'ilâtün	aa xa	âşıkâne
45.	Lebîb (öl. 1867)	1	5 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
46.	Bayburtlu Zihnî (öl. 1879)	2	5 beyit	müfte'ilün, fâ'ilâtün		naat / âşıkâne
47.	Necmî (öl. 1899)	1	5 beyit	fe'ilâtün	aa ba ca aa aa	âşıkâne
48.	Senîh (öl. 1900)	1	2 beyit	fe'ilâtün	aa xa	âşıkâne
49.	Nâkâm (öl. 1906)	1	9 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
50.	Sâbir (öl. 1911)	3	3 mısra	fe'ilâtün	-	âşıkâne
51.	Mehmed İzzet Paşa (öl. 1914)	1	3 beyit 1 mısra	fe'ilâtün	aa aa aa x	mektup
52.	Fevzî (öl. 1917)	1	4 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne
53.	Ârif (öl. ?)	1	1 mısra	fe'ilâtün	-	âşıkâne
20. Yüzyıl						
54.	Halil Nihat Boztepe (1949)	2	1 beyit / 1 mısra	fe'ilâtün	aa	mizahî
55.	Abdülbaki Fevzî (öl. 1954)	5	4 beyit / 1 mısra	fe'ilâtün	aa / aa / aa / aa	mizahî
56.	Asrî (öl. 1971)	1	2 beyit	fe'ilâtün	aa xa	âşıkâne
57.	Dervîş/Rüstem	1	5 beyit	fe'ilâtün	aa xa xa...	âşıkâne

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere ilk örnekleri 15. yüzyılda kaleme alınan bahr-ı tavîller, 20. yüzyıla kadar her dönemde rağbet görmüş olsa da en fazla tercih edildiği dönem 19. yüzyıldır. Toplam 57 şair tarafından 73 adet örneği

ortaya konan bu nazım şeklini en fazla tercih eden şair, 5 manzumeyle Abdalbâkî Fevzî'dir. Fevzî'yi 3 manzumeyle Sâbir; ikişer manzumeyle de Fedâyî, Gelibolulu Âlî, Kâşif Es'ad, Vahyî, Dâniş, Müştak, Çukadarzâde Mehmed Şâkir, Bayburtlu Zihnî ve Nebâtî takip etmektedir.

1.1.1. Şekil Özellikleri

Diğer nazım şekillerine nazaran edebiyatımızda sınırlı sayıda şair tarafından tercih edilen ve örneklerine sık rastlanmayan bahr-ı tavîller için diğer nazım şekillerinde olduğu gibi mısra, beyit, bent, kafiye veya vezin kalıbı gibi belli unsurlar üzerinden temayüz eden düzenli bir kural silsilesinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak eldeki örnekler üzerinden birtakım çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Bahr-ı tavîlin diğer nazım şekillerine göre dikkatleri çeken en bariz vasfı, aruz veznindeki *fe'ilâtün*, *fâ'ilâtün*, *mefâ'ilün* ve *müfte'ilün* gibi bazı tef'ilelerin peş peşe sıralanması şeklinde tanzim edilmiş olmasıdır. Bu tef'ileler içinde en çok tercih edilen "*fe'ilâtün*" olup şimdilik varlığı tespit edilen 73 bahr-ı tavîlin beşi hariç hepsi bu tef'ileyle nazmedilmiştir. Yaygın olarak tercih edilen bu tef'ileden farklı olarak Yahyâ, İhsân, Kâşif Es'ad ve Bayburtlu Zihnî bahr-ı tavîllerinde *fâ'ilâtün*, *mefâ'ilün*, *müfte'ilün* ve *fe'ülün* tef'ilelerini tercih etmiştir.

Mısralarda tekrarlanan tef'ile sayıları şairlerin tercihlerine göre farklılık arz etmektedir. Mısra esasına göre tanzim edilenlerdeki tef'ile sayısı, beyit esasına göre tanzim edilenlerden oldukça fazladır. Örneğin Halil Nihat Boztepe'nin mısra şeklindeki bahr-ı tavîlindeki tef'ile sayısı 292'yi bulmaktadır.

Mısralardaki tef'ile sayılarındaki farklılık, beyit esaslı bahr-ı tavîllerde de kendini göstermektedir. Bu anlamda mısralarındaki tef'ile sayısı en az olan manzume, sayısı 7 ile 8 arasında değişkenlik gösteren *fe'ilâtün* tef'ilesinden oluşan Arşî'ye ait 4 beyitlik bahr-ı tavîldir. Tef'ile sayısı en fazla olanlar ise mısraları 97 ile 112 tef'ileye sahip olan ve tek beyitten oluşan Halil Nihat Boztepe'nin bahr-ı tavîli ile mısraları 82 ile 97 arasında değişen tef'ileye sahip iki beyitten oluşan Keçecizâde İzzet Molla'nın bahr-ı tavîlidir.

Sayıcı az olmakla birlikte mısralarındaki tef'ile sayıları birbirine eşit olan bahr-ı tavîller de mevcuttur. Şehrî'nin mısraları 23'er tef'ileye, Resmî'nin mısraları 11'er tef'ileye ve Antepli Aynî'nin mısraları 8'er tef'ileye sahip olan manzumeleri bu şekilde tanzim edilenlere verilebilecek örnekler arasında yer alır.

Bahr-ı tavîller, mısra ve beyit esasına dayanan nazım şeklidir. Mevcut örneklerden yedisi mısra, diğerleri ise beyitlerden müteşekkildir. Mısra şekline sahip olan yedi örnek, daha çok son dönem şairleri tarafından kaleme alınmış

olup bunlar Fehîm-i Kadîm, Mehmed İzzet Paşa, Ârif, Sâbir, Abdalbaki Fevzî ve Halil Nihat Boztepe'ye aittir. Bunlardan Fehîm-i Kadîm'in 11 mısralık, Mehmed İzzet Paşa'nın ise 7 mısralık bahr-ı tavîli dışındaki manzumelerin hepsi sadece bir mısradan müteşekkildir.

İki beyit veya dört mısra şeklindeki bazı bahr-ı tavîller, şekil itibarıyla beyit esaslı tanzim edilmiş intibai verseler de şairlerin mısra başlarında kullanmış oldukları “mısra-ı evvel, mısra-ı sâni, mısra-ı sâlis” ve “mısra-ı râbi” ibareleri, mısra esasına dayalı bir kurgulamanın varlığına işaret etmektedir. Senîh-i Mevlevî, Keçecizâde İzzet Molla ve Şeyh Gâlib'in dört mısradan oluşan manzumelerinde her mısradan önce bu ibareler kullanılmıştır. Söz konusu bu bahr-ı tavîllerin aynı zamanda hem kafiye şeması hem de şekil itibarıyla rubailerle benzerlik gösterdiğini söylemek gerekir.

Bahr-ı tavîllerin tanziminde mısra esasının gözetilmiş olduğunun en somut örneklerinden biri de Fehîm-i Kadîm'e ait olan bahr-ı tavîldir. Kendi içinde kafiye 11 mısradan müteşekkil olan ve kafiye şeması itibarıyla herhangi bir nazım şekliyle örtüşmeyen bu manzume, mevcut hâliyle bahr-ı tavîller arasında farklılık arz etmektedir. Yine üç beyit ve bir mısra veya toplam yedi mısradan müteşekkil olan Mehmed İzzet Paşa'nın bahr-ı tavîli de Fehîm-i Kadîm'in bahr-ı tavîliyle benzerlik göstermektedir.

Coşkun, Bayburtlu Zihnî ve Lebîb gibi şairlerin beyit esaslı tanzim ettikleri bahr-ı tavîllerde ise beyitlerden önce yer verilen “beyt-i evvel, beyt-i sâni” ve “beyt-i sâlis” gibi ibareler bu nazım şeklindeki beyit esaslı kurgulamaya işaret etmesi bakımından önemlidir.

Bahr-ı tavîllerde dikkatleri çeken en önemli özelliklerden biri de güçlü bir ahenk yapısına sahip olmalarıdır. Bu nazım şeklinde şairler, ahengin temininde iç kafiye olarak da tanımlanan secili anlatımdan sıkça istifade etmişlerdir. Bu yönüyle bahr-ı tavîller mensur şiirlerle benzerlik gösterirler. Ahengin temininde mısraların aynı tef'ilenin art arda tekrar edilmek suretiyle yazılmış olmasının önemli olduğunu da göz ardı etmemek gerekir.

Bu nazım şeklindeki bir diğer ahenk unsuru da mısra sonlarındaki ses tekrarlarından oluşan kafiye'dir. Eldeki örneklerin hemen hemen hepsi beyit esaslı olan ve şekil itibarıyla daha çok gazel, kaside, kıt'a ve mesnevi nazım şekillerine benzer bir şekilde tanzim edilen bahr-ı tavîllerdeki mısralar, zikredilen bu nazım şekillerinde olduğu gibi kafiyeleştirilmiştir. Yani ya gazel ve kaside gibi ilk beyitleri kendi içinde, diğer beyitlerin ikinci mısraları ilk beyitle aynı kafiye 11 ya kıt'alarda olduğu gibi ilk mısraları serbest, ikinci mısraları birbiriyle kafiye 11 ya da mesneviler gibi beyitlerdeki mısralar kendi içinde aynı kafiye 11 sahiptir. Kafiye, bahr-ı tavîllerde hem bir ahenk unsuru olması hem de

bu tarzdaki manzumelerin şekilce (mısra veya beyit esaslı tanzim edilmiş olmaları bakımından) birbirleriyle olan farklılıklarının ortaya konmasına yardımcı olması bakımından ayrıca önemlidir.

Şekil bakımından bahr-ı tavîllerin sahip olduğu özelliklerden bir diğeri de klasik edebiyattaki hemen hemen bütün nazım şekillerinde olduğu gibi şairlerin manzume sonlarında mahlaslarını zikretmiş olmalarıdır.

Bazı şairlerin bilhassa son mısralarda kaleme aldıkları nazım şeklinin bahr-ı tavîl olduğunu ifade etmeleri hatta bazılarının tercih ettikleri aruz tef'ilesini de söylemeleri bu nazım şeklinde dikkat çeken özellikler arasında yer alır. Bu meyanda Muhibbî, Mu'în, İffetî, İzzet Mola, Şehrî ve Beyânî yazdıkları manzumelerin birer bahr-ı tavîl olduğu bilgisini okurlarıyla paylaşmış; Fehmî ve Halil Nihad Boztepe ise manzumelerinde tercih ettikleri tef'ilenin ismini zikretmiştir.

1.1.2. Muhteva Özellikleri

Muhteva itibarıyla bahr-ı tavîllerde en fazla işlenen konu; tıpkı gazelerde olduğu gibi sevgili, sevgilinin güzellik unsurları, âşık-maşuk arasındaki münasebetler ile rakip ve kaba sofunun hâlleridir. Bu anlamda muhtevaya hâkim olan ana unsur, aşk ve aşkın hâllerinin baskın olarak ön planda tutulduğu âşıkane tarzıdır. Bu anlamda Kadrî, Gelibolulu Âlî, Zuhûrî, Zâhirî, Muhibbî, Mu'în, Ni'metî, Vahyî, Coşkun, Nüzhet, Dâniş, Şeyh Gâlib ve Keçecizâde İzzet Molla'nın bahr-ı tavîlleri âşıkane tarzı temsil eden önemli örnekler arasında yer alır. Âşıkane türdeki manzumeler içinde Vahyî'nin "Bahr-ı Tavîl der-Beyân-ı Evsâf-ı Ser-â-pâ-yı A'zâ-yı Cânân" başlığını taşıyan ve mısraları 50 fe'îlâtün tef'ilesinden oluşan beş beyitlik bahr-ı tavîli, sevgilinin sahip olduğu bütün güzellik unsurlarını ayrıntılı bir şekilde tavsif etmesi bakımından emsalleri arasında ayrı bir yere sahiptir.

Her ne kadar bahr-ı tavîller muhteva itibarıyla daha çok sevgilinin güzellik unsurları, aşkın hâlleri ve âşık-maşuk arasındaki münasebetlerin ele alındığı âşıkane tarzda tanzim edilmiş olsalar da farklı konulara hasredilmiş örnekler de yok değildir.

Arşî, Beyânî, Kâşif Es'ad, Birrî ve Müştak Baba'nın bahr-ı tavîlleri tasavvufî terimlerle süslenmiş, tasavvuf neşvesinin hâkim olduğu sûfiyane tarzda kaleme alınmıştır. Kâşif Es'ad'ın 14 beyitlik ilk bahr-ı tavîli, tasavvufî olmasının yanında mısralarının ilk harflerinin Arap alfabesindeki 28 harfle başlaması yönüyle elifnâme türüne örnektir. Bunlar içinde özellikle Beyânî'nin ayet ve hadislerle süslenmiş olan bahr-ı tavîlinin ayrı bir yeri vardır. Bu manzumenin onlarca mecmuaya kaydedilmiş olması hem geniş bir okur kitlesi nezdinde iltifata

mazhar olduğuna hem de bahr-ı tavîl türünün yaygın dolaşımına işaret etmesi cihetiyle önemlidir.

Fedâyî'nin kaleme aldığı iki bahr-ı tavîl medhiyye türünde olup biri Kanuni Sultan Süleyman, diğeri ise Mısır sultanı övgülerindedir. Azbî Baba'nın bahr-ı tavîli, Ehl-i Beyt hakkında bir mersiyye olmasıyla farklılık arz ederken; Dâniş'in bir bahr-ı tavîli ise Hz. Peygamber'in miraç hadisesinin ele alındığı mirâciyye türündedir. Bayburtlu Zihnî'nin kaleme aldığı iki bahr-ı tavîlinden biri, Hz. Peygamber'in methinin yapıldığı naat türündedir. Nazîr'in bahr-ı tavîli, Allah'ın isimlerinin zikredildiği bir esmâ-i hüsnâ olup bu türde tek olma hüviyetini haizdir. Çukadarzâde Mehmed Şâkir'in iki bahr-ı tavîlinden biri, musiki terimlerini ihtiva etmekte olup tür olarak bir kâr-ı nâtıktır. Mehmed İzzet Paşa'nın bahr-ı tavîli ise Recep Vahyî adında birine yazılmış mektuptur. Mektup türüne sahip olan bahr-ı tavîllerden bir diğeri de Abdalbâkî Fevzî tarafından Ali Emîrî'ye yazılmıştır.

Fehm-i Kadîm'in bahr-ı tavîliyle Çukadarzâde Mehmed Şâkir'in ikinci bahr-ı tavîli, muhteva itibarıyla emsalleri arasında farklılık arz etmektedir. Fehm, oldukça müstehcen olan bahr-ı tavîlinde Arap, Arnavut, Ermeni, Rum, Yahudi, Tatar, Türk, Acem ve kendi ağzından olmak üzere dokuz farklı dil ve lehçeyi taklit etmiştir. Şâkir de Fehm gibi 11 beyitlik bahr-ı tavîlinin yedi beytini Arap, Acem, Tatar, Türk, Arnavut, Ermeni ve Rum olmak üzere yedi farklı milletin dilini taklit etmek suretiyle tanzim etmiştir.

2. Fehmî, Şehrî ve İhsân'ın Bahr-ı Tavîlleri

2. 1. Fehmî ve Bahr-ı Tavîli

Fehmî'nin hayatı hakkında elde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak şairin bahr-ı tavîlinin kayıtlı olduğu yazma eserlerden hareketle birtakım çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Şairin bahr-ı tavîlinin tespit edilen iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan ilki, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde Türkçe Yazmalar Bölümü 321 numarada *Beng ve Bade* ismiyle kayıtlı olan ancak muhtevası itibarıyla bir mecmua olan ve içindeki bazı eserlerin sonunda 1104/1692-93 ile Ramazan 1113/Ocak-Şubat 1702 istinsah/tertip tarihleri bulunan yazmanın 18a-19b sayfalarında "Bahr-ı Tavîl-i Fehmî Efendi" başlığıyla kayıtlıdır. İkinci nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Bölümünde 853M arşiv numarasıyla kayıtlı olan ve Dânişî Ali Dede'nin (öl. 1095/1683-84) tertip ettiği şiir mecmuasının 123b-124a sayfalarında kayıtlıdır. Özellikle ikinci mecmuanın 1095/1683-84 yılında ölen Dânişî Ali Dede tarafından tertip edildiği göz önünde

bulundurulduğunda Fehmî'nin de 1095/1683-84 hayatta olan veya bu tarihten önce yaşamış bir şair olduğu anlaşılmaktadır.

Biyografik kaynaklarda söz konusu zaman aralığında yaşadığı bilgisi verilen 10 civarında Fehmî mahlaslı şair hakkında bilgi verilmiştir. Ancak hem bu şairler hakkında verilen bilgiler arasında bahr-ı tavîl yazdıklarına dair bilginin olmaması hem de bu şairlere ait şiirlerin bir araya getirildiği divanların elde olmamasından dolayı eldeki bahr-ı tavîlin Fehmî mahlasını kullanan hangi şaire ait olduğunu tayin etmek şimdilik mümkün görünmemektedir. Ayrıca bu bahr-ı tavîlin aynı mahlası kullanan ancak tezkirelerde kendisine yer bulamamış bilinmeyen bir şaire ait olma ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir.

Toplam sekiz beyitten müteşekkil olan Fehmî'nin bahr-ı tavîlindeki mısraların hepsi, 24'er *fe'ilâtün* tef'ilesiyle tanzim edilmiştir. Beyitlerin kafiye şeması gazel veya kaside ile benzerlik göstermektedir. Yani ilk beyit kendi içinde, diğer beyitlerin ikinci mısraları ise ilk beyitle kafiyelidir. Mürdef kafiyeyle sahip olan manzumenin yedinci beytinin ilk mısraında şair mahlasına yer verdiği gibi, kaleme aldığı manzumenin bir bahr-ı tavîl olduğunu ve takti edildiğinde her mısraın 24'er *fe'ilâtün* tef'ilesine sahip olduğunu dile getirmiştir. Şairin bu ifadeleri hem tanzim edilen manzumenin bir bahr-ı tavîl olduğunu ortaya koyması hem de tanzim şekli hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Âşıkane bir muhtevaya sahip olan Fehmî'nin bahr-ı tavîlinde, tevhid ve naatla başlayan klasik divan tertibinde olduğu gibi ilk beytin ilk mısraında Allah'ın varlığı ve birliğinden dem vurulmuş, ikinci mısraında ise Hz. Peygamber'in methi yapılmıştır. Manzumenin seyri, ikinci beyitten itibaren âşık-maşuk arasındaki yaygın ilişki üzerinden devam eder. Gönül alan sevgilinin dile gelip perişan hâlini sorup derdine derman olarak kendisini mutlu etmeye söz vermesini hayal eden şair, sevgilinin bu hayalî hitabına sevinçle mukabelede bulunur. Sevgiliye övgülerde bulunduktan sonra, sevgilinin önce hicran ateşine atarak gönlünü yağmalayıp aklını aldığını ancak bu güzel sözlerle kendisini mutlu ettiğini söyler. Sevgilinin kavuşma vaadinin mutluluğu karşısında kendisine gösterdiği bu cömertlikten dolayı ona hayır duada bulunan şair, ona birlikte bahçede gezintiye çıkma niyetini dile getirir. Sevgilinin padişah, kendisinin ise onun emrine amade bir köle olduğunu sözlerine ekler. Daha sonra kaba sofuya çatan şair, ahmak olan bu kişinin dünya lezzetlerinden habersiz olduğunu ve aşkın tadını bilmediğini söyler. Zahide hitaben aşk olmasa bu dünyanın bir anlamının olmayacağını ve insanın gül yüzlü sevgilinin aşkının ateşiyle olgunlaşabileceğini iddia eder. Eğer adam olmak istiyorsa aşk ateşiyle yanması gerektiğini çünkü bir kişide aşk ateşi yoksa ona insan denilemeyeceğini söyledikten sonra, taç ve hırka giyip doğuya ve batıya gidip kendini görmesini, basiret ve ibret gözüyle Allah'ın yarattıklarına bakmasını, gönül ehlinin yolunun

toprağı olup sabır ve tahammülle irfan sahibi olabileceğini söyler. Yedinci beyitte sözü hatmetmek gerektiğini ve bahr-ı tavîlin her mısraın 24'er *fe'ilâtün* tef'ilesine sahip olduğunu dile getirdikten sonra, hata ve kusurlarının örtülmesini talep ederek Allah'a hamd eder. Son beyitte ise duada bulunarak kaleme aldığı şiirle övünüp sözlerini sonlandırır.

2.1.1. Baħr-ı Tavîl-i Fehmî Efendi²

1. Berü gel ħamd-i firāvān idelüm Ĥazret-i Ĥallāk-ı cihāna kim odur pādişeh-i kevn ü mekân fâ'il ü muĥtār k'anuñ vaşfı durur sûre-i ihlâş eĥad u hem şamed ü lem yelid ü daĥı velem yûled odur her ne dilerse yaradur şāĥibi mülküñ çün odur hep dükeli kullara ĥ'āce daĥı sultān

Ki ĥabîbidür anuñ seyyid-i 'ālem ü şefî'ü'l-ümem oldur ki semālarda anuñ nām-ı şerîfi durur Aĥmed ü benî Ādem içindedür anuñ ismi³ Muĥammed anı bilgil ki odur bâ'is-i icād-ı cihān ĥin ü zamān kevn ü mekân ĥür ile ĥilmān u behişt itdi şal'atı aña ol Ĥazret-i Raĥmān

2. Ki bu bāzār-ı cihāna sebep oldur ki yaradıldı anuñ-çün bu gül ü lāle vü sünbül daĥı gülzār ile bülbül göñüli 'ışķ ile zinde iden oldur nice dil olmaya mā'il o siyeh-çeşm-i ĥazāla o hilāl-ebrü ile ĥonçe-feme ĥāl-i Süreyyāya vü şirîn-süĥana hem daĥı sîmîn-beden ola

Daĥı reftār ile güftāra gelüp dil-ber-i ra'nā dise ey 'āşık-ı bî-çāre vü āvāre vü üftāde vü dil-dāde nice ĥaste misin ĥasret ile 'ışķuma dem-beste misin söyle nedür ĥāl-i perişānuñı bilmek dilerem kim saña vaşlum ile tîmār ideyin girye-dih olma olasın şād ile ĥandān

3. Didüm ey dīde-i ĥam-dīdemi ĥandān idici ĥātırı şādān idici ĥamları vîrān idici 'āşıkā iĥsān idici derdüme dermān idici luţf-ı firāvān⁴ idici tāt-ı serüm sîm-berüm ĥonçe-dehen sîb-zeķan ķaşr-ı dili seng-i cefālarla yıķan āteş-i hicr ile yaķan serv-i revānum

Dil-i bî-çāre-i pür-yāreye ey luţfı ile çāre iden göñlümi āvāre iden gözlerüñ āĥü-yı Ĥuten bende ĥatā var ise öldür ki gözüm gözüñe ol demde muķābil ki olupdur o zamānda ki metā'-ı dilümi ĥāret idüp 'aķlumu alduñ beni ferdālara şalduñ yine ķıldıñ beni şādān

² Nüsha farkları gösterilirken İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü 321 için "İ.", Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Bölümü 853M için "S." kısaltması kullanılmıştır.

³ ismi: adı İ.

⁴ ĥātırı şādān idici ĥamları vîrān idici 'āşıkā iĥsān idici derdüme dermān idici luţf-ı firāvān: luţf-ı firāvān ĥātırı şādān idici ĥamları vîrān idici 'āşıkā iĥsān idici derdüme dermān İ.

4. Baña çün va'de-i vaşluñ yine 'ahd eyleyüben ƙalb-i ƣazınüm ele alduñ keremüñ ola ziyāde 'izzet ü devlet ile şād olasin ƣuşşadan āzād olasin 'ömrüñi efzün ide Mevlā benüm ey rūḥ-ı revānum bu durur añladuğum kim saña beñzer güzel olmaz u naẓırüñ daḥı yokdur bilişim bu

Gel e ey mäh-cebīn ben ƣuluñı ƣılma ƣazın cānib-i bāğa gidelüm seyr ü teferrüc idelüm ben ki senüñ kemterīn ednā ƣuluñam bende-i muḥliş benem ü çāker-i bī-minnet ü bī-illet ü daḥı müteḥaşşış ki gümān itme ki⁵ ben bende ƣuluñ olduğuma pādīşehüm emr senüñdür daḥı fermān

5. Ne 'acebdür bu senüñ ḥālün eyā zāhid-i ḥod-bīn ki özüñi görüben ƣa'ne ƣaşın dā'im atarsın 'aceb efsāneyi perdāz idici ebleh-i kevdensin eyā şūfī-i aḥmak ki bu şūfī olan el-ḥaḳ dükeli bī-mezelerdür ki olar bilmedi lezzāt-ı cihānı daḥı hem 'aşıḳ olup 'ışḳ-ı cevānı

Eger 'ışḳ olmasa ey zāhid-i şūfī ne şafā ḥāşıl olurdu ki bu gülzār-ı cihāndan ne ƣemettu' olunurdu daḥı gül yüzlü cevāndan ki budur ehl-i dilün ƣüfte-i pür-ḥikmet ü bā-nüzhet-i lafz-ı dürer-senc-i laṭīfi ki eger 'ışḳa yanardı be-cemāleş ki resīdī ki olur 'ışḳ ile insān

6. Eger isterseñ eyā şūfī ki sen olasin ādem saña lāzım durur imdi gel e ol 'aşıḳa maḥrem daḥı ol ƣuşşa vü ƣamlar ile hem-dem yaḳuban āteş-i 'ışḳa özüñi hem-çü ki pervāne yanup çıkmaya senden daḥı bir dem eger 'ışḳ olmasa insānda aña mezzeb-i merdümde dimezler aña⁶ ādem

Giyüben tāc ile ḥırḳa gidesin ƣarba vü şarka göresin kendüñi maḳşūd ele girmez ki gerekdür naẓar-ı 'ayn-ı başıret ile hem dīde-i 'ibret ile bu şun'-ı Ḥudāvende nigāh eylesin maḳdem-i aşḫāb-ı dile özüñi ḥāk-i reh idüp şabr u taḥammül saña kār ola tā kesb ola 'irfān

7. Āḫiren ḥatm idelüm tevbe ile ƣıl ile ƣālī umaram ol Müte'ālī ide fazlı ile işlāḥ bu ḥāl ki bu durur **Fehmī**-i 'ālī-naẓaruñ baḥr-ı ƣavīli çü bu baḥr içre durur cevher-i bāzār-ı me'ānī eger itseñ bunu taḳṭī' ki her mışra'ınıñ cüz'i yigirmi ile dördüdür fe'ilātün

Hele aşḫāb-ı dilān ehl-i kerem şāḫib-i 'irfān⁷ u kemāl olana men bende ƣulam anı recā idiserüm 'ayb u ḥaṭāmı ideler 'afv u ḥaṭā-puş u 'atā-pāş olalar dāmen-i setr ile bu 'özrüm ola maḳbül kerem kânı olan 'ayba nigāh eylemez anlar ƣılalum Tañrıya gel ḥamd-i firāvān

8. Dilerem senden eyā yār-i Ḥudā 'avn-i 'ināyetle baña tevbe-i tevfiḳüñi luṭfuña refiḳ eyle daḥı şem'-i hidāyet ile rāḥ-ı zulümātı baña sen eyle

⁵ itme ki: eyleme S.

⁶ aña: hele S.

⁷ 'irfān: elṭāf İ.

münevver hağ-ı ferdātuñ için kerem ü rahmet ile kıl beni merhûm meded
ü mağfîret eyle ki habîbüñ yüzi nûrî için olsun

Nazar iden bu dürer-bâr [u] güher-sence bu bir rişte-i manzûm dür ü lû'lü'
ü la'l ü dağı mercân ile peyveste vü ârâste olmuş velî aşhâb-ı nazar ehl-i
hîred mecma'ına varsa budur seng-i hazef-pâre-i minâ 'alima'llâhü te'âlâ
olaruñ 'aklı dürüst olur ise görmeye nokşân

2.2. Şehrî ve Bahr-ı Tavîl'i

Fehmî gibi Şehrî'nin hayatı hakkında da elde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şairin bahr-ı tavîli, Süleymaniye Kütüphanesi Tercüman Koleksiyonu 448 numarada kayıtlıdır. Bu mecmuanın Ş. Yahya, Cevrî, Veysî, Nef'î, İsmetî, Haylî, Fennî ve Nev'îzâde Atâyî gibi en geç 17. yüzyıl şairlerinin manzumelerini ihtiva etmesinden hareketle Şehrî'nin de bu yüzyıl veya öncesinde yaşamış olan şairlerden biri olduğuna hükmetmek mümkündür.

Şehrî'nin bahr-ı tavîli, mısraları 23'er *fe'ilâtün* tef'ilesine sahip olan beş beyitten müteşekkildir. Bu manzumenin kafiye şeması da gazelle benzerlik göstermekte ve tek harf benzerliğinden oluşan mücerred kafiye türüne sahiptir. Son mısradaki şairin mahlası geçmektedir. Âşıkane duyguların terennümde bulunulduğu bu şiirde anlatılanların özeti şöyledir:

Şair, bir bahr-ı tavîl ile içinde bulunduğu perişanlığı anlatması hâlinde sevgilinin kendisine karşı merhamete geleceği hayaliyle manzumesine başlar. Hayalî olarak sevgiliden "Ey sadık âşık! Bu dertle seni gece gündüz hicranda bırakıp gönlünü talan edip göğsünü yaralayıp kebab ederek seher vakti bülbül gibi figan edip başını ve canını yoluma kurban edersin. Gel seni güldürüp vasil ile şadan edeyim." cümlelerini duymak ister. Hayal kurmaya devam eder ve bu sözleri duymuş gibi düşünüp ağlayarak inleyerek sevgiliye hitaben dile gelir ve "Ey yüzü güneş ve aya benzeyen sevgili! Senin aşkın ve fikrinle bunca zaman gam köşesinde şöyle derdim: Medet Allah'ım! Beni bu taş kalpli güzele esir ve köle ettin. Gece-gündüz sabrım gibi aklım da gitti." der. Bunun üzerine halk sitem ve kınamayla ona "Ey çılgın âşık! Senin bu talebin olur ama olmayacak bir derde düşüp başını bin türlü belalarla cefalara salıp nice hicranlar nice hasretlerle feryatlar ederek onun visaline talip olursun." diyerek mukabelede bulunur. Daha bu sözler tamamlanmadan bir seher vakti selvi boylu sevgili kapıdan güneş gibi doğup naz içinde âşığa "Ey çılgın âşık! Nasıl dillere düştün ki cihan halkı seni kınamaktadır. Bundan sonra sana ihsanda bulunayım, derdine derman olayım. Şad ve mutlu olasın. Bütün dertler sona erdi. Sana artık eziyet etmeyeceğim, üzülme." der. Sevgilinin bu sözleri karşısında hayrete düşen âşık, duyduklarının rüya mı yoksa sevgilinin yeni tarz işvesi mi olduğunu sorgular ve

bu kavuşmanın ayrılığa dönmesinden korkarak ona yalvarıp “Ey ay yüzlü, Allah’ı seversen bundan sonra gel bana cevri eyleme. Beni lütuf ve merhametinle azat edip kapıda hizmetçi et ki; o güzellik padişahı Şehrî’yi uzaklaştırdı demesinler. Allah da sana her ne muradın varsa versin, seni her iki âlemde mutlu ve aziz etsin.” diyerek manzumesini sonlandırır.

2.2.1. Baḥr-ı Tavîl-i Şehrî Çelebi

1. Yine bir baḥr-ı tavîl ile hikâyet ideyüm ḥâl-i diger-günümü sen tâze şeh-i merḥamet-endîşeñe gûş eyleyicek ağlayasın inleyesin dinleyesin añlayasın ‘âşık-ı mecnûn u ciger-ḥûn u dil-ḥaste zebûn u yaşı Ceyḥûn ne dimekdür ki şehâ lutf idüben eyleyesin rahm u vefâ

Diyetin kim ne ‘aceb hey seni bu derd ile hicrân gice gündüz dil[i] talan idüben dâğ ile büryân sîne ‘uryân seherî bülbül-i nālân u fiğân itdürüben cân u seri yoluma kurbân idetin gel seni ḥandân ideyüm vaşl ile şādân ideyüm gel berü ey ‘âşık-ı şādık berü gel hâ

2. Ben daḥı ağlayuban inleyüben ḥâlümü bir bir diyeyüm ‘arza girüp âh iderek nâle vü cân-gâh iderek ey yüzi ḥürşid ü kamer-ṭal‘at u hoş-lehçe vü ḥüb-çihre senüñ derdüñ ile hicrûñ ile ‘ışkuñ ile fikrûñ ile bunca zamân gûşe-i gamda dir idüm hey meded Allâh

Beni bu seng-dile kul u esr ü bende vü efgende vü şermende vü üftâde vü âmâde vü âlûde vü âşüfte vü âlüfte idüp leyl ü nehâr şabr u qarârum gibi ‘aqlum daḥı püyende kılup ḥalk-ı cihân ṭa‘n u sitemle didiler kim bu senüñ maṭlabuñ ey ‘âşık-ı mecnûn olur ammâ

3. Hele bir olmayacak derde giriftâr oluban başuñı gavğâlara sevdâlara ferdâlara biñ dürlü belâlarla cefâlarla ‘aceb kayda şalupsın niçe hicrân u firâk u niçe ḥasretler ile âh u enîn eyleyerek kufl-ı vişâline anuñ el komağa ṭalib ü râğib olasın hâ

Bu sözi daḥı tamâm eylemeden ol kad-i bālâ vü boyı serv-i bülendüm ki benüm ya‘nî efendim kapudan şems-i dirahşân gibi bu vaḳt-i şehir sâ‘at-i firûzede teşrîf idüp itdi kılını kavı-i kuzah gibi hemân gerdenüme bend ü kemend ü didi nâz ile gel ey ‘âşık-ı şeydâ

4. Ne ‘aceb dillere düşdüñ ki cihân ḥalkı saña ṭa‘n u sitemler niçe bir eyleye şimdengirü ihsân ideyüm derdine dermân ideyüm lutf-ı firāvân ideyüm şād u feraḥnâk olasın zevk ile bî-bâk olasın cümle gumüm irdi ser-encâma yiter cevri ü cefâ itmeyeyüm olma melûl

Allâh Allâh bu benüm ḥâb-ı ḥayâlüm mi melâlüm mi kelâlüm mi ‘aceb yohsa cünûn vâdîsi bu tarz ile bu tavır ile bir güne daḥı şîve midür işve

midür neş'e midür şimdiki a'lâ ne güzel korkarum ammâ bu vişâlûñ döne
fürkatlere hasretlere âteşler ile yandıra şâhâ

5. Gel e Mevlâyı severseñ baña cevır eyleme şimdengirü mâhum ki bilürsin
benem âvâre vü şad-pâre vü pür-yâre vü bî-çâre vü bir 'âciz ü fermân-ber ü
kemter beni fazluñ ile luţfuñ ile rahmuñ ile âzâde kılup eyle kapuñda beni
çâker-i dînâr-ı harîde gibi derbân

Dimesünler ki meded Şehrîyi dūr eyledi ol pâdişeh-i mülk-i hü[s]n mihr
ü meh burc-ı melâhat saña da cümle murâduñ vire ol Kâdir ü Hayy ü Ebed
ü Hâfız u Mu'î vü Hudâ ola mu'înüñ iki 'âlemde seni eyleye mesrûr u
mu'azzez diye âmîn işiden cümle ehibbâ

2.3. İhsân ve Bahr-ı Tavîl'i

İhsân'ın hayatı hakkında biyografik kaynaklarda verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Tekfurdağı'nda (Tekirdağ) doğan şairin doğum tarihi bilinmemektedir. Asıl adı, Mehmed Emîn'dir. Mehmed Emin Şermî Efendi diye şöhret buldu. Şeyhüslâm İbrahim Beyzâde Mustafa Bey'e⁸ intisap eden şair, Sultan III. Selim devrinin (1789-1807) ortalarında vefat etti (Kılıç, 2017: 170; Öztürk, 2018: 162).

İhsân'ın kendi hatt-ı destiyle kaleme aldığı ve Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü 3499 numarada kayıtlı olan bir *Dîvân*'ı bulunmaktadır.⁹ Bu *Dîvân*'da çeşitli hadiselerle düşürmüş olduğu tarih manzumeleri de mevcuttur. Söz konusu bu manzumelerden Tekirdağ Müftüsü Yahya Efendi'nin 1200/1785-86 tarihinde doğan Şâkir adındaki oğlunun doğumu için tanzim edilendir. Bu manzume, hem şairin bu tarihte hayatta olduğunu göstermekte hem de tezkirelerdeki III. Selim devrinin ortalarında vefat ettiği yönündeki bilgiyi teyit etmektedir. Şair, eldeki *Dîvân* nüshasında yer alan manzumelerde "Şermî, İhsân" ve "Emîn" olmak üzere üç farklı mahlas kullanmıştır. *Dîvân*'ı dışında herhangi bir eseri olup olmadığı bilinmemektedir.

İhsân'ın bahr-ı tavîli, *Dîvân*'ının 33b-34a sayfalarında yer almaktadır. Manzumenin ilk mısraı 22, diğerleri ise 23'er müfte'ilün tef'ilesinden oluşsa da mısra sonlarındaki son tef'ile müfte'ilâtün şekline dönüşmektedir. Beş beyitten müteşekkil olan bu manzumenin kafiye şeması da gazelle benzerlik göstermektedir. Revî ve ridf harflerinden oluşan mürdef kafiye türüne sahip olan

⁸ Osmanlı'da meşihat makamına oturanlar listesinde İbrahim Beyzâde Mustafa Bey adında birine rastlanmamaktadır. Bahsedilen şeyhüslâm, III. Selim döneminde 27 Muharrem 1204 (17 Ekim 1789) ile 8 Receb 1205 (13 Mart 1791) tarihleri arasında şeyhüslâmlık yapan Hamîdîzâde Mustafa Efendi (öl. 1793) olmalıdır.

⁹ Söz konusu *Dîvân*'ın neşrine yönelik çalışmalarımız tamamlanmak üzeredir.

manzumenin son mısraında şairin mahlası geçmektedir. Âşıkane duyguların terennüm edildiği bu şiirde anlatılanların özeti şöyledir:

Kalemine hitap ederek manzumesine başlayan şair, ondan perişan hâline nazar etmesini, kendisine dost olmasını ve derdine ortak olmasını ister. Devrin afeti olan sevgili onun akıl, izan ve sabrını elinden almış; ayrılığıyla kederlendirerek gamlandırmış ve onu dünyaya rezil edip zamanın oyuncağı yapmaya kastetmiştir. Sevgili nazlanarak şairi aşka düşürmüş, gaddar gamzesiyle ona cevri eylemektedir. Dua babında sevgiliye ricada bulunarak ona “Ey cömertlik ülkesinin şahı! Bir lütuf bakışıyla kalbimi abat et, gönlümü şad et, beni hicrana ve ayrılık gamına düşürme.” diye hitapta bulunup “Ey padişah! Ben köleni inletme, rakipleri bana güldürme. Koç başın için bana kıyma, sana kurban olayım, fermanlı kölen olayım. Padişahın kullarına lütuf ve inayet gerekir. Elim visaline erse ne olur? Âşıklarını hicrana düşürme.” diyerek ondan istimdatta bulunmaya devam eder. Her ne kadar âşık ondan istimdatta bulunsun da sevgili merhamette bulunmayıp kan dökücü gözleri ve kirpikleriyle âşığın göğsünü parçalayarak onu yaralar içinde bırakır. Hatta ona “Ey irfan sahibi olmayan köle! Bu endişe nedir? Âşığa hâlini bilmesi ve ayrılığın her anına şükretmesi gerekir.” şeklinde mukabelede bulunur. Mecazî sevgiliye yapılan ricaların bir karşılığının olmadığını, boş yere feryat ve figan ettiğini anlayan âşık sonunda yüzünü Mevlâ’ya çevirir. Sayısız lütuf ve kerem, sınırsız af ve mağfiret sahibi Allah’a yalvararak günahkâr, hor ve asi olduğunu dile getirip onun affına muhtaç olduğunu ifade eder. Aslında onun utanmaktan ne mağfiret talebine ne de ihsan ümidine mecali yoktur. Yine de Hz. Peygamber’in hürmetine Allah’ın merhametine sığınıp ondan kendisini kulluğa kabul etmesi için niyazda bulunarak şiirine son verir.

2.3.1. Baḥr-ı Tāvīl-i İḥsān

1. Ey kalem-i mu‘cize-dem v’ey ney-i ferḥunde-naḡam ḥāl-i ḡarībe nazar it şevḳ-i dili mā-ḡazar it ḥāl-i perīşānıma hem-dem dil-i pür-zārıma ekrem ne var ‘ālemde baña yār u vefādār olasıñ derd-i derūnum ile ḡam-ḡār olasıñ böyle gerekdir saña her laḡza vü her bār

Aldı elimden yine bir āfet-i devrān şeh-i iḡlīm-i cinān şabr ile sāmānımı hem ‘aql ile iz‘ānımı hicriyle kedernāk u ḡamıyla heme ḡamnāk ideyim dir beni rüsvā-yı cihān mel‘abe-i ibn-i zamān itmeye ḡaşd eyledi lāyık mı saña olmayasın vaşfına āḡāze ḡafādār

2. Nāz ile reftār iderek ‘ışḡa giriftār iderek ḡönlümü şayd eyledi izḡānımı şeydā’yledi bir ṭavr-ı dil-āşūbı ḡarīb cevri cihān-kūbı ‘acīb ‘āşıḡa bir ‘ayn-ı ‘ināyet idemez nuḡre-i vaşl ile kerīmāne semāḡat idemez ḡamze-i ḡaddārına maḡlūb olup eyler baña cevri

Hâk-i süm-i esbine rahsûde olup leyl ü nehâr u dem-i eşâr idüp ol şâha bu vech üzre du‘â böylece âğâz-ı recâ ey şeh-i iklîm-i sehâ bir nigh-i luţf ile kıl kalbimi âbâd u dilim hüsni-nevâziş ile şâd eyleme hicrânıña şâyân u ğam-ı fûrkate çesbân beni ey yâr

3. Didim eyâ pâdişeh-i bende-nüvâz mâlik-i mülk heme nâz eyleme ben bendeñi zâr bâ‘iş-i handîden-i âgyâr a kuzum қоç başıñ içün baña kıyma saña kurbân olayım bende-i fermân olayım şâha ‘adâlet gerekir kullarına luţf u ‘inâyet gerekir rahmıña bi’llâhi sezâyam

Güş-e-i dâmân-ı vişâliñe elim irse n’olur dest-i faķîrâneme bir pârece iksîr-i ğubâr-ı reh-i vaşl u keremiñ girse n’olur şân-ı veliyyü’n-ni‘am-ı ‘âleme şâyeste budur tab‘-ı niyâzâne-i bî-kîne-i dergâhıña vâbeste budur eyleme ‘uşşâkıñı hicrâna giriftâr

4. Güş-ı niyâz eyleyicek ğamze-i ğammâzı fiten fitneyi âğâz iderek cevre tîr-endâz iderek dîde-i hûn-rîzine ruşşat müje-i tîzine fırsat virüp itdi hedef sînemi pür-şerha vü pür-yâre o ebrûsı kemân ol çilesiz merd-i jiyân hâlîme rahm eylemeyüp kılmadı dermân

Didi eyâ bende-i nâ-kâbil-i ‘irfân ne bu endîşe-i bî-câya şitâbân ne bu da‘vâ-yı mücerred ne bu evhâm-ı müberred kişiye hâlini bilmek gerekir tüşe-i ‘aşık naķam u rûzî-i şâdık elem olduğunu fikr eylese ki her dem-i hicrânıña şükr eylese ki böyledir esrâr

5. Gördi göñül geçmedi maħbûb-ı mecâziye recâ olmadığın bildi bu efgân-ı şebân-rûzı becâ eylediği âh ile zârı telef ü işledigin vâh ile kârı hâzef olmaz birisinden aña bir fâ‘idecik yok dü-cihân içre aña ‘â‘idecik tutdı yüzüñ dergeh-i Mevlâya hemân-dem

Ey kerem ü luţfına ‘add ‘afv ile ğufrânına hadd mümteni‘ ey Hâlık-ı kevn ile mekân Râzık-ı zerrât -ı cihân itdigimi itmedi bir fâsık u fâcir menem ol müznib ü hâsir ki günâhım yine benden heme ân olmada bîzâr idüp âhir der-i valâña şikâyet kuluñı itmege bîdâr

6. H̃âr menem zâr menem ‘âşî-i bed-kâr menem qalbe sitemkâr menem rahmıña âgyâr menem bende-i nâ-çâr menem ‘ışķa giriftâr menem t̃alib-i dîdâr menem hicr ile ğam-h̃âr menem mûcib-i inkâr menem bâ‘iş-i ikrâr menem ‘ayn-ı günehkâr menem ‘afvıña muhtâc

Mağfiretiñ istemege şerm ile hâl mi var ihsânıñı ümmîde mecâl mi var ammâ ki sen ol erham-ı ‘işyân iken ‘âlemde emân ‘afv ile bir kez nigh it cümle-i ‘işyânımı rahmıñla hebâ vü tebeh it zât u şifâtiñ daħı sultân-ı Rûsûl hâdî vü mehdî-i sübül hürmeti ğaffâr

7. Ey şeh-i dîhîm-i ekālîm-i şefâ'at 'alem-efrâz-ı semâhat u zemîn-hâ-yı risâlet saña kul olmadan özge baña hîç melce' ü menhâ mı olur hâk-i der-i 'izzetiñ-âsâ kula bir merci' ü me'vâ mı olur zerre kadar hayr u sevâb işlemedim bir kerecik re'y-i şavâb işlemedim âh

Mihr-i pür-envârîñ için haqq-ı çehâr-yârîñ için bendeligim eyle kabûl kulluğuña eyle vuşûl bende-i **İhsâna** hemân kullarımıñ esfeli di ümmetimiñ 'âciz ü hem erzeli di iki cihân devleti va'llâhi baña hâk-i rehiñ kulluğıdır böyle niyâz itmedeyim her dem-i eşhâr

SONUÇ

Bahr-ı tavîller, klasik Türk edebiyatında örneklerine az rastlanan nazım şekillerinden biridir. Kendine has birtakım özelliklere sahip olan bu nazım şekliyle ilgili kaynaklarda verilen bilgiler oldukça sınırlı olup bunlar da birbirinin tekrarı mahiyetindedir. Bu çalışma vesilesiyle şimdiye kadar varlığı tespit edilen bahr-ı tavîllere yenileri eklenerek mevcut bütün örneklerden hareketle bu nazım şeklinin sahip olduğu şekil ve muhteva özellikleri üzerine birtakım çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu meyanda elde edilen çıkarımlar maddeler hâlinde aşağıda sıralanmıştır.

1. Bahr-ı tavîller, 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar aralarında Ahmed Paşa, Gelibolulu Âlî, Fehîm-i Kadîm ve Şeyh Gâlib gibi büyük şairler de olmak üzere her dönemde şairler tarafından rağbet görmüştür.

2. Şimdiye kadar 40 civarında örneği tespit edilen bahr-ı tavîl sayısı, bu çalışma vesilesiyle yapılan taramalar neticesinde 73'e çıkarılmıştır. Bu 73 manzumenin 57 farklı şair tarafından tanzim edildiği tespit edilmiştir.

3. Bahr-ı tavîl nazım şeklini en fazla tercih eden şairler 5 manzumeyle Abdalbâkî Fevzî ve 3 manzumeyle Sâbir'dir. Bu şairleri ikişer manzumeyle Fedâyî, Gelibolulu Âlî, Kâşif Es'ad, Vahyî, Dâniş, Müştak, Çukadarzâde Mehmed Şâkir, Bayburtlu Zihnî ve Nebâtî takip etmektedir.

4. Bahr-ı tavîller, aruzun belli tef'ilelerinin tekrarlanması suretiyle şekil bulan manzumelerdir. Bu manzumelerde daha çok *fe'ilâtün*, tef'ilesi tercih edilmiş olsa da *fâ'ilâtün*, *mefâ'ilün*, *müfte'ilün* ve *fe'ülün* gibi tef'ilelerin tercih edildiği de olmuştur. Bu nazım şeklini teşkil eden mısralarda tekrar edilen tef'ile sayısı şairlerin tercihlerine göre farklılık arz etmektedir.

5. Mısra ve beyit esasına dayanan nazım şekli olan bahr-ı tavîllerin bu çalışma vesilesiyle ortaya konan yeni örnekler de dahil olmak üzere yedisi mısra, diğerleri ise beyitlerden müteşekkildir.

6. Güçlü bir ahenk yapısına sahip olmaları bahr-ı tavîllerde dikkatleri çeken en bariz özelliklerden biridir. Ahengin temininde iç kafiye olarak da tanımlanan

secili anlatımın önemli bir rolünün olduğu bahr-ı tavîller, bu yönüyle mensur şiirlerle benzerlik gösterirler.

7. Kafiye, bahr-ı tavîllerdeki ahengin tesisinde etkili olan bir başka unsurdur. Bu meyanda eldeki örneklerin hemen hemen hepsi gazel, kaside, kıt'a veya mesnevi nazım şekillerine benzer bir şekilde kafiyeleştirilmiştir.

8. Muhteva itibarıyla bahr-ı tavîllerde daha çok sevgili, sevgilinin güzellik unsurları, âşık-maşuk arasındaki münasebetler, rakip ve kaba sofunun hâlleri ele alınmıştır. Bu anlamda klasik Türk edebiyatındaki diğer nazım şekillerinden en çok gazelle benzerlik gösterir.

9. Bahr-ı tavîllerde daha çok sevgilinin güzellik unsurları, aşkın hâlleri ve âşık-maşuk arasındaki münasebetler ele alınmış olsa da medhiyye, mersiyye, mirâciyye, naat, esmâ-i hüsnâ, kâr-ı nâtık ve mektup türlerinde tanzim edilmiş örnekleri de mevcuttur.

10. Bu makalenin mihverini teşkil eden Fehmî, Şehrî ve İhsân'ın manzumeleri gerek şekil gerekse de muhteva itibarıyla bahr-ı tavîllerin sahip olduğu genel özellikleri bünyelerinde barındırmaktadır.

11. Fehmî'nin bahr-ı tavîli, sekiz beyitten müteşekkil olup mısraları 24'er fe'îlâtün tef'ilesine sahiptir. Beyitlerin kafiye şeması gazel veya kasideyle benzerlik gösteren ve mürdef kafiyeyle olan manzume, âşıkane tarzda kaleme alınmıştır.

12. Şehrî'nin mısraları 23'er fe'îlâtün tef'ilesinden oluşan bahr-ı tavîli, beş beyte sahiptir. Kafiye şeması da gazel ve kasideyle benzerlik gösteren ve mücerred kafiye türüne sahip olan bu manzumede, âşıkane duygular terennüm edilmiştir.

13. İhsân'ın bahr-ı tavîli de beş beyitlidir. İlk mısraı 22, diğerleri ise 23'er müfte'ilün tef'ilesinden oluşan manzumede, mısra sonlarındaki son tef'ile müfte'ilâtün şekline dönüşmektedir. Fehmî ve Şehrî'nin bahr-ı tavîlleri gibi kafiye şeması gazel ve kasideyle benzerlik gösteren ve mürdef kafiye türüne sahip olan bu manzumede de âşıkane duygular işlenmiştir.

14. Her üç şairin bahr-ı tavîli de sahip oldukları gerek şekil gerekse de muhteva özellikleri bakımından bu türün başarılı örnekleri arasında yer alır.

KAYNAKÇA

Aksoyak, İsmail Hakkı (2016a). "Bahr-i Tavîl". 14. yy'dan 19. yy'a Anadolu ve Rumeli'de Yazılmış Türkçe Edebî Metinler Üzerine Söylenmemiş Sözler. İstanbul: Kesit Yayınları. s. 109-114.

Aksoyak, İsmail Hakkı (2016b). "Anadolu Sahasında İlk Bahr-i Tavîl Ahmed Paşa'nın mıdır?". 14. yy'dan 19. yy'a Anadolu ve Rumeli'de Yazılmış Türkçe Edebî Metinler Üzerine Söylenmemiş Sözler. İstanbul: Kesit Yayınları. s. 115-134.

Aksoyak, İsmail Hakkı (2018). "Beyanî'nin Bahr-i Tavîl'i". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*. C. 2. S. 3. s. 230-242.

Babaarslan, Giyasi (2021). "Bahr-i Tavîl Literatürüne Ekler: Fehîm, Yahyâ ve Zâhirî'nin Bahr-i Tavîlleri". *Littera Turca (Journal of Turkish Language and Literature)*. C. 7. S. 1. s. 1-14.

Baka Telli, Ş. (2022), "İsmetî'nin Bahr-i Tavîli". *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*. C. 8. S. 4. s. 1124-1136.

Beng ve Bâde. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar. Nu: TY 321.

Dilçin, Cem (2005). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.

Erkul, Rasih (1993). "Bir Bahr-i Tavîl Örneği ve Birri Mehmed Dede". *Yedi İklim*. S. 39. s. 43-45.

Kaplan, Yunus (2016). "Fehîm-i Kadîm'in Bahr-i Tavîl'i". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S. 16. s. 167-176.

Kaplan, Yunus (2018). "Klasik Türk Edebiyatında Bilinmeyen Bahr-ı Tavîller-1: Kadîrî ve Zuhûrî'nin Bahr-i Tavîlleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 63. s. 103-116.

Kaplan, Yunus (2020). "Klasik Türk Edebiyatında Bilinmeyen Bahr-i Tavîller-2: Zâhirî, Coşkun ve Bezmî'nin Bahr-ı Tavîlleri". *Batman Akademi Dergisi*. C. 4. S. 1. s. 1-10.

Kesik, Beyhan (2015). "Muhibbî'nin Bahr-i Tavîl'i". *Littera Turca (Journal of Turkish Language and Literature)*. C. 1. S. 2. s. 55-60.

Kılıç, Filiz (2017). *Şefkât Tezkiresi (Tezkîre-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bagdâdî)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Koç Keskin, Neslihan-Ahmet Mermer (2011). *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kurnaz, Cemal-Halil Çeltik (2010). *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*. Ankara: H Yayınları.

Mecmû'a-i Eş'âr (Cönk). Süleymaniye Kütüphanesi. Tercüman 448.

Mecmû'a-i Eş'âr. Süleymaniye Kütüphanesi. Reşid Efendi 853M.

Mermer, Ahmet (2002). "XVI. Yüzyıl Divan Şairi Fedayi ve İki Bahr-ı Tavîli". *İlmî Araştırmalar*. S. 14. s. 121-129.

Öztürk, Furkan (2018). *Silâhdâr-zâde Mehmed Emîn Tezkire-i Silâhdâr-zâde*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Pala, İskender (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Parlatır, İsmail (1992). "Fuat Bayramoğlu ile Anılarda". *Türk Dili Dergisi*. S. 487. s. 24-26.

Saraç, M. A. Yekta (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*. İstanbul: 3F Yayınları.

Şermî/İhsân (yz.). *Dîvân*. Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Efendi 3499.

Tolasa, Harun (1986). "18. yy.'da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü -Müstakimzade'nin İstılahatü's-Şi'riye'si-II". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. C. 24. S. 25. s. 363-380.